

Zbigniew Machaliński, Michał J. W. Grabowski*

Izba Lekarska i inne organizacje lekarskie w Gdańsku do 1945 r.

Próby obrony przez lekarzy własnych interesów zawodowo-ekonomicznych poprzez tworzenie organizacji stanowych o mniejszych lub większych znamionach samorządności mają w Gdańsku długą tradycję. Już w marcu 1454 r., wkrótce po zatwierdzeniu przez Radę Miejską oraz króla Kazimierza Jagiellończyka aktu inkorporacji Gdańska do Korony, tamtejsi chirurdzy otrzymali statut cechowy precyzujący i zatwierdzający wszystkie ich zwyczaje, prawa i obowiązki. Utworzone przez gdańskich lekarzy w 1612 r. i zatwierdzone przez króla Zygmunta III Wazę Collegium Medicum może być uważane za pierwszą izbę lekarską na terenie Królestwa Polskiego. Jej zadaniem była bowiem wspólna obrona interesów lekarzy, ich szkolenie, ustalanie wysokości wynagrodzenia, rozstrzyganie problemów dotyczących leczenia chorób, badanie skuteczności leków, kontrolowanie aptek itp. W XIX w., po rewolucji 1848 r., na terytorium ówczesnych licznych państw i państewek niemieckich, w tym Prus wraz z Gdańskiem, miało miejsce szczególnie wzmożone tworzenie większych i mniejszych stowarzyszeń lekarskich. Patriotycznie nastawieni polscy lekarze wielkopolscy utworzyli w 1865 r. w Poznaniu Sekcję Medyczną Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (*Medizinische Sektion der polnischen Gesellschaft der Freunde der Wissenschaft in Posen*). W 1877 r. powstał niemiecki Związek Lekarzy Poznańskich (*Verein Posener Arzte*) i wiele innych. Ich celem była początkowo przede wszystkim intensyfikacja wzajemnych kontaktów między lekarzami różnych specjalności medycznych, wymiana doświadczeń i poglądów,

---

* Prof. dr hab. Zbigniew Machaliński, Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna;
dr Michał J. W. Grabowski.

podniesienie poziomu szkolenia oraz usług lekarskich, a później także obrona własnych interesów stanowych, również ekonomicznych i socjalno-politycznych.

Wkrótce po zakończeniu wojny francusko-pruskiej 1870–1871 oraz utworzeniu Rzeszy Niemieckiej pod hegemonią Prus, w 1872 r. aprobowani lekarze niemieccy zorganizowali się w Niemiecki Związek Lekarski (*Deutsche Arzte-vereinsbund*) oraz, poczynając od 1873 r. (Wiesbaden), zainicjowali regularne, coroczne, ogólnoniemieckie spotkania w ramach Niemieckich Dni Lekarskich (*Deutsche Arztetage*). Dwukrotnie organizowano to przedsięwzięcie w Gdańsku – w 1908 i 1928 r. (w drugim przypadku 47. Dni Lekarskie połączono z 25. kongresem tzw. Związku Hartmanna). Po ostatnich, 50. Dniach Lekarskich, które odbyły się w 1931 r. w Kolonii, spotkania te zostały zawieszane; reaktywowano je dopiero w 1948 r. w Stuttgarcie. Odbywają się one do dzisiaj.

29 listopada 1876 r. sekcja medyczna założonego w 1743 r. Gdańskiego Towarzystwa Przyrodniczego (*Danziger Naturforschende Gesellschaft*) uległa przekształceniu w Związek Lekarzy (*Arztlicher Verein zu Danzig*), którego pierwszym przewodniczącym wybrany został dr Heinrich Abegg¹. Działalność Związku koncentrowała się przede wszystkim na zadaniach szkoleniowo-naukowych, w mniejszym stopniu na obronie zawodowych interesów lekarzy.

Poczynania lekarzy z uwagą śledził rząd pruski, zainteresowany podniesieniem poziomu sztuki lekarskiej w państwie, szczególnie chirurgii i medycyny polowej, oraz objęciem nad nią kontroli państwowej. Po dłuższych pertraktacjach z kanclerzem von Bismarckiem oraz ministrem kultury von Gosslerem, na mocy dekretu króla pruskiego (i cesarza niemieckiego) Wilhelma II z dnia 25 maja 1887 r. zarządzone, że każda z 12 prowincji państwa pruskiego zobowiązana jest do powołania własnej izby lekarskiej, jako instytucji oficjalnie reprezentującej stan lekarski. Prawo wyboru jej zarządu mieli wszyscy aprobowani lekarze; 50 lekarzy miało prawo wyboru jednego ich przedstawiciela. Do zadań izby należała nie tylko obrona praw lekarzy, ale także koleżeńską, zawodowo-naukowa wymiana informacji, doradztwo w sprawach wykonywania zawodu lekarskiego oraz rozwiązywanie problemów publicznej służby zdrowia. Pierwszym prezesem Izby Lekarskiej Prus Zachodnich, mającej swoją siedzibę w Gdańsku, został Abraham Lissauer (1832–1908) niemiecki lekarz, antropolog, archeolog i etnolog pochodzenia żydowskiego, rodem

---

¹ H. J. Kampfert, *Aspekte der Medizingeschichte in Danzig im Rahmen der Naturforschender Gesellschaft*, „Deutsch-polnische Begegnung zu Wissenschaft und Kultur”, tom II, Schrifreihe der NFG, 1998, s. 36–46.

z Kościerzyny². Z biegiem czasu kompetencje prawno-organizacyjne izb lekarskich zwiększały się. 1 kwietnia 1900 r. otrzymały one prawną regulację finansowania swojej działalności oraz uprawnienia do stosowania sankcji wobec lekarzy postępujących niezgodnie z regułami zawodowo-etycznymi. Ta możliwość dotyczyła jednak tylko lekarzy prowadzących praktyki prywatne, nie obejmując swym zasięgiem lekarzy zatrudnionych na stanowiskach państwowo-urzędniczych, chociaż tak jedni, jak i drudzy byli członkami izb lekarskich.

Dzięki inicjatywie lekarza Hermanna Hartmanna z Lipska 13 września 1900 r. powstał Związek Lekarzy w Niemczech dla Obrony Interesów Stanowych (*Der Schutzverband der Ärzte Deutschlands zur Wahrung ihrer Standesinteressen*), zwany początkowo w skrócie Związkiem Lipskim (*Leipziger Verband*), a potem (od 1924 r.) Związkiem Hartmanna (*Hartmannbund*). W 1913 r. podpisano w Berlinie umowę pomiędzy lekarzami Związku Lipskiego oraz głównymi towarzystwami ubezpieczeniowymi regulującą ich wzajemne stosunki. W 1928 r. Związek Hartmanna doprowadził do ogłoszenia ogólnej niemieckiej taryfy opłat (*Allgemeine Deutsche Gebuhrenordnung, ADGO*) stanowiącej wytyczną określającą opłaty za działalność lekarską. 1 stycznia 1932 r. zaczęła obowiązywać nowa umowa pomiędzy Związkiem Hartmanna i wiodącymi towarzystwami ubezpieczeniowymi. *Ustawa o zjednoczeniu lekarzy ubezpieczalni społecznej Niemiec (Das Gesetz über die Kassenärztliche Vereinigung Deutschlands, KVD)* z 2 sierpnia 1933 r. nadała osobowość publiczno-prawną miejscowym jednostkom zjednoczenia lekarzy Ubezpieczalni Społecznej (*Kassenärztliche Vereinigungen, KV*) zorganizowanym przez Związek Hartmanna. Niemiecki Związek Lekarzy (*Deutsche Ärztevereinsbund*) i Narodowo-Socjalistyczny Związek Lekarzy (*Nationalsozialistische Deutsche Arztebund*) zostały połączone w jedną organizację.

Związek Hartmanna oraz blisko z nim współpracujące lokalne zjednoczenia lekarzy Ubezpieczalni Społecznej, szybko opanowane przez nazistów, były szczególnie zaangażowane w eliminowanie z życia zawodowego lekarzy pochodzenia żydowskiego oraz stojących w politycznej opozycji do reżimu narodowo-socjalistycznego. Rozporządzeniem Rzeszy z 13 grudnia 1935 r. (§ 87), które weszło w życie 1 kwietnia 1936 r., Związek Hartmanna został rozwiązany. Na życzenie środowiska lekarskiego Republiki Federalnej Niemiec reaktywowano go ponownie 20 maja 1949 r.

---

² M. Gliński, *Ludzie dziewiętnastowiecznego Gdańska*, Muzeum Historii Miasta Gdańska, Gdańsk 1994.

Aby uniknąć osiedlania się w Gdańsku (polskich i żydowskich) lekarzy z polskim prawem wykonywania zawodu, Zawodowe Zjednoczenie Lekarzy (*Berufsvereinigung der Ärzte in Danzig*) zarządziło w 1931 r., że prawo prowadzenia praktyki (*Zulassungsordnung*) w mieście mają tylko lekarze z obywatelstwem Wolnego Miasta Gdańska, należący do *Hartmannbundu*. Przygotowany przez Gdańską Izbę Lekarską i Zawodowe Zjednoczenie Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej *Regulamin lekarski (Danziger Arzteordnung)* został zatwierdzony przez Senat Wolnego Miasta Gdańska 1 grudnia 1933 r. Jego treść odpowiadała prawie całkowicie nazistowskiemu, rasistowskiemu regulaminowi lekarskiemu III Rzeszy Niemieckiej. 23 sierpnia 1938 r. gdański regulamin został znowelizowany i poszerzony, m.in. o paragraf pozbawiający wszystkich lekarzy żydowskich prawa wykonywania zawodu oraz możliwości pracy na terenie Gdańska. Aby uniemożliwić odpływ młodych lekarzy z gdańskim obywatelstwem, na ich zatrudnienie na terenie Niemiec każdorazowo musiały wyrazić zgodę władze służby zdrowia Wolnego Miasta Gdańska.

W odrodzonym państwie polskim izby lekarskie zostały powołane do życia ustawą rządową nr 105 z 29 grudnia 1921 r. Izby okręgowe powstały w Katowicach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie i Wilnie, a Naczelna Izba Lekarska miała swoją siedzibę w Warszawie. Ich ustawowa działalność dotyczyła współdziałania z władzami rządowymi i samorządowymi w sprawach zdrowia publicznego, krzewienia etyki lekarskiej, nadzoru nad wykonywaniem praktyki lekarskiej, obrony interesów zawodowych oraz obowiązkowego ubezpieczenia członków. Przy każdej izbie lekarskiej powołano stosowne sądy dyscyplinarne dla lekarzy³.

W strukturach organizacyjnych nowo powstałego (1920 r.) Wolnego Miasta Gdańska Izba Lekarska nie znalazła początkowo miejsca, reaktywowano ją tam dopiero w 1925 r.⁴ 17 stycznia 1920 r. powstało natomiast Zawodowe Zjednoczenie Lekarzy Wolnego Miasta Gdańska (*Die Berufsvereinigung der Ärzte der Freien Stadt Danzig*). Jego zadaniem było zjednoczenie wszystkich lekarzy osiadłych i pracujących w Gdańsku w celu ochrony ich zawodowo-naukowych i ekonomicznych interesów oraz realizacja innych funkcji, które wcześniej spełniała Izba Lekarska. Wszyscy ci lekarze posiadali niemieckie prawo wykonywania zawodu (*Approbation*). Władze Gdańska nie wydawały początkowo żadnych własnych „aprobacji” lekarskich. Zawodowe Zjednoczenie Lekarzy w Gdańsku miało najpierw swoje przedstawicielstwo tylko w Związku Hartmanna, a nie w ogólnoniemieckim Związku Lekarzy. W pierwszym roku

---

³ W. Trzaska, L. Evert, J. Michalski, *Encyklopedia XX wieku*, Warszawa 1938.

⁴ E. D. Wiebe, *Das Arztrecht in Danzig seit der Abtrennung vom Reich*, „Dt. Arzteblatt”, Berlin 1939, ss. 69, 633–635.

istnienia organizacja ta grupowała 207 lekarzy, w tym 20 Żydów i sześciu Polaków, w 1931 r. liczyła 245 lekarzy (w tym 46 Żydów i siedmiu Polaków), w 1939 r. należało do niej 185 lekarzy, w tym tylko pięciu Polaków. Od 1933 r. nie przyjmowano do niej Żydów⁵.

Pierwszym przewodniczącym Zjednoczenia Zawodowego Lekarzy w Gdańsku był dr Herbert Lohsse, którego wkrótce zastąpił dr Ernst-Dietrich Wiebe pełniący swoją funkcję aż do 1945 r.⁶ W 1939 r. dr Wiebe przejął także prowadzenie Zjednoczenia Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej (*Kassenärztliche Vereinigung*) na obszarze Gdańsk – Prusy Zachodnie (*Danzig – Westpreussen*). Po wojnie zamieszkiwał wraz z żoną w Stuttgarcie, a następnie we Frankfurcie nad Menem, gdzie w latach 1950–1953 pełnił kierownicze funkcje w zarządzie nowo reaktywowanego Związku Hartmanna.

Pruskie izby lekarskie dopiero w 1926 r. uzyskały status stowarzyszeń publiczno-prawnych, co związane było z obowiązkiem przynależności do nich wszystkich lekarzy pracujących na terenie Prus. Izby miały za zadanie między innymi nadzorowanie dyscypliny zawodowej lekarzy, organizację ich szkolenia, a także kontrolę i potwierdzanie uzyskanych kwalifikacji oraz specjalności lekarskich. Izba Lekarska w Gdańsku w ogólnych zarysach starała się dopasowywać do warunków prawno-organizacyjnych panujących w Rzeszy Niemieckiej. Już w 1933 r., wkrótce po przejściu władzy w Gdańsku przez narodowych socjalistów, pomimo nieobowiązywania w Wolnym Mieście Gdańsku rasistowskich, niemieckich ustaw norymberskich, Zjednoczenie Zawodowe Lekarzy wydało decyzję, że lekarze żydowskiego pochodzenia nie mogą pełnić żadnych wiodących ani honorowych funkcji w organizacjach lekarskich na terenie Gdańska. Izba Lekarska w tym mieście została zreformowana, jej członkowie nie mogli być wybierani w wolnych wyborach, jak dotychczas, ale byli powoływani przez senat miasta. Powołane osoby wybierały ze swego grona przewodniczącego oraz zarząd Izby.

Na podstawie zarządzenia z 13 grudnia 1935 r., które uzyskało moc prawną 1 kwietnia 1936 r., na terenie III Rzeszy Niemiecki Związek Lekarski (*Deutsche Arztevereinsbund*) oraz *Hartmannbund* uległy rozwiązaniu, a istniejące izby

---

⁵ Ibidem; M. T. W. von Grabowski, *Z dziejów chirurgii...*, op. cit.

⁶ H. Scholz, P. Schroeder, *Arzte in Ost- und Westpreußen*, Würzburg 1970; H. Wolter, *Aus dem Danziger Arzteleben*, „Rundbriefen der Ostpreußischen Arztfamilie”, 1963; M. T. W. von Grabowski, *Arzte und medizinische Versorgung in Danzig in den Jahren 1920–1945*, „Westpreussen – Jahrbuch” 2012, t. 62, s. 111–144.

lekarskie zreorganizowano. Ich miejsce zajęły nowo utworzone narodowo-socjalistyczne Izby Lekarskie Rzeszy (*Reichsarztekammer*) oraz Zjednoczenie Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej. W latach 30. prezesem Izby Lekarskiej w Gdańsku był dr Norbert Appaly – lekarz ogólny, od maja 1930 r. członek NSDAP, w latach 1935–1939 poseł do parlamentu gdańskiego z ramienia partii hitlerowskiej. W 1939 r. mianowano go prezesem Izby Lekarskiej nowo utworzonego Okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie (*Reichgau Danzig-Westpreussen*).

Od chwili wcielenia Gdańska do Rzeszy Niemieckiej w mieście tym zaczęły obowiązywać wszystkie ogólnoniemieckie zarządzenia dotyczące służby zdrowia.

Reichsarztekammer oraz Zjednoczenie Lekarzy Ubezpieczalni Społecznej dla Okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie, mające swoją siedzibę w Gdańsku – Biskupiej Górze w byłym domu dr. Lieka na Piaskach (Sandgrube 38/39), funkcjonowały prawie do końca marca 1945 r. Ostatni prezydent *Kassenarztliche Vereinigungen* dr Gustav Fröhnel opuścił swój gabinet 26 marca⁷. Większość dokumentów oraz archiwum Izby Lekarskiej w Gdańsku zostały uprzednio przesłane do Berlina.

Bibliografia

- Appaly N., *Die Danziger Arzteschaft grüßt ihre neu Akademie*, „Die medizinische Welt”, Berlin 1935.
- Cieślak E. (red.), *Historia Gdańska*, t. IV, cz. 1, 2, Sopot 1998.
- Gliński M., *Ludzie dziewiętnastowiecznego Gdańska*, Muzeum Historii Miasta Gdańska, Gdańsk 1994.
- Grabowski M. T. W. von, *Arzte und medizinische Versorgung in Danzig in den Jahren 1920–1945*, „Westpreussen – Jahrbuch”, t. 62.
- Grabowski M. T. W. von, *Z dziejów chirurgii i ortopedii w Gdańsku do 1945 r.*, „Ortopedia. Traumatologia. Rehabilitacja” 2011, nr 4.
- Graf E., *Das ärztliche Vereinswesen in Deutschland und der deutsche Ärztevereinsbund*, Leipzig 1890.
- Kampfert H. J., *Aspekte der Medizingeschichte in Danzig im Rahmen der Naturforschender Gesellschaft*, „Deutsch-polnische Begegnung zu Wissenschaft und Kultur”, t. II, Schrifrehe der NFG, 1998.
- Koch W., *Vom Engagement der Ärzte abhängig... Vor 100 Jahren: Arztekammern in Preußen gegründet*, „Dt. Ärzteblatt”, Dezember 1988.

---

⁷ H. Wolter, op. cit.

Scholz H., Schroeder P., *Arzte in Ost- und Westpreußen*, Würzburg 1970.

Trzaska W., Evert L., Michalski J., *Encyklopedia XX wieku*, Warszawa 1938.

Wiebe E. D., *Das Arztrecht in Danzig seit der Abtrennung vom Reich*, „Dt. Arzteblatt”, Berlin 1939.

Wolter H., *Aus dem Danziger Arzteleben*, „Rundbriefen der Ostpreußischen Arztfamilie”, 1963.

Summary

Chamber of Physicians and Dentists and other doctors' organizations in old Gdansk until 1945

Founded by Danzig doctors in 1612 Collegium Medicum can be considered the first Chamber of Physicians and Dentists in the territory of the Kingdom of Poland. Its aim and objective was representing the interests of the medical profession and specialist training.

The medical section of The Danzig Research Society (*Danziger Naturforschende Gesellschaft*) established in 1743, was transformed into Doctors' Society (*Arztlicher Verein zu Danzig*) on November 29, 1876.

On May 25, 1887 Chambers of Physicians and Dentists were created in all subdivisions of the Kingdom of Prussia.

Abraham Lissauer (1832–1908), a German physician and anthropologist became the first president of the Chamber of Physicians and Dentists of West Prussia located in Danzig. The Chamber of Physicians and Dentists in the Free City of Danzig was reactivated in 1925.